

Şirin Tekeli

AKADEMYALARIN CİNSİYETÇİLİĞİ ÜZERİNE

Giriş

Meral beni bu önemli uluslararası toplantının açılış konuşmasını yapmak üzere davet etti. Kendisine ve siz, bu toplantıya katılan tüm akademisyenlere teşekkür ediyorum.

Size pek de “keynote speech” türü bir sunuş konuşması yapmayacağım. Baştan söyleyeyim: Sizlere, birkaç objektif veri ile pek çok subjektif bilginin, anının, öfkenin karışımı olan bir “çorba” sunacağım.

İlk anı ve soru? Sizler hayatınızda, feminist bir yayına yemek tarifi yazdınız mı? Muhtemelen hayır. Ben yazdım. Çok sevdiğim, sarmısaklı balkabağı çorbası tarifini yazdım. Gerekçem şuydu, evde yemek yapmak patriarka tarafından biz kadınlara verilmiş bir görev. Bu işi de iyi biliyoruz. Ama, bütün ünlü şefler erkek....ilk kadın şefler, Fransa’da son birkaç yılda türedi. Michelin iyi lokantalar rehberine bakın; hala kadın şefler bir avuçtur.

Tıpkı akademyada kadın bilimcilerin bir avuç oldukları gibi...

İkinci sübjektif anı. Ben bu yıl yetmişime bastım. Olağan olarak beklenebileceği gibi bir anjio geçirdim ve bir stent takıldı. Hastalığı kabullenemiyorum ve depresyundayım. Bu şartlarda bu konuşmayı yapmayı kabul etmemem gerekirdi. Ama, beni Meral Akkent davet etmişti. Ve o benim hayatımda çok özel yeri olan bir kadındır. Anılar beni 1989 yılına götürüyor. O sırada ben çoktan akedemyadan ayrılmıştım, ama birileri beni hala hatırlıyordu. Gündüz Vassaf dostum, benim için 1986 yılında Kassel üniversitesinde bir seminer ayarladı. Orada Ayla Neusel ile tanıştım. Ayla, mimardı ve Kassel Üniversitesini sadece kurmakla kalmamış, aynı zamanda bu üniversitesinin seçilmiş ilk kadın rektörü de olmuştu. Tanışmamızla bir kıvılcım parladı. Neden kadınlarla ilgili bir feminist sempozyum yapmayalım? Finansmanını Ayla ve üniversitesi sağladı, davet edilecek Türkiyeli akademisyen kadınlarla ben ilişkiye geçtim ve bu sempozyum, 17-21 Nisan tarihleri arasında Kassel yakınlarındaki Hofgeismar Şatosu’nda yapıldı. Ben, Deniz Kandiyoti ve Ferhunde Özbay, Türkiyeli akademisyenlerin en yaşlılarıydık. Üçümüz de çocuksuzduk. Geri kalanlar, doktoralarını yeni bitirmiş, ya da yazmakta olan, birbirinden parlak genç kadınlardı. Temamız disiplinler arasıydı. Sosyologlar, tarihçiler, hekimler ve eğitimciler buluşuyorduk. Konu, 1980’lerin başından beri Türkiye’de gelişen feminist kadın hareketi ışığında

çeşitli kadın sorunlarını tartışmak ve anlamaktı.¹ Gelen genç kadınlardan bazılarının küçük bebekleri vardı. Ve, benim hayatımda gördüğüm ilk gerçek anlamda feminist bir toplantıda, Meral Akkent, Ayla'nın yardımcısı olarak, Türkiye'li ya da Alman genç kadınların bebekleri için bir kreş organize etti. Size soruyorum. Siz hayatınızda böyle olağanüstü bir deneyim yaşadınız mı?

Genç kadınlar, akademisyen de olsalar, bebeklerini, çocuklarını bırakacak yer bulamadıkları için bilimsel toplantılara katılamazlardı. Eminim hala katılamıyorlar. Bu da kariyerlerini olumsuz etkiliyor. Dolayısıyla, davet Meral'den gelince, hangi sağlık durumunda olursam olayım, o davete icabet etmemek benim için söz konusu olamazdı.

Objektif veriler

Şimdi bu hayli sübjektif malzemeli çorbaya biraz objektif veri, tuz-sodyum katmayı deneyeceğim. Biliyorsunuz, Nobel ödüllerinin verilmiş dönemini birkaç hafta önce kapattık. Eğer büyük bir hata yapmıyorsam, fizik, kimya, iktisat ve edebiyat dallarında hep erkekler ödül aldılar. Tıp dalında Norveçli May Britt ve Edward Moser çifti ödülü, üçüncü bir kişi, bir erkekle paylaştı. Moser çifti, Nobel ödülleri tarihinde karı-koca olarak ödül alan beşinci çift idi. Barış ödülünü ise, 17 yaşındaki küçücük bir kahraman kız, Malama, Taliban'a karşı verdiği olağanüstü mücadele nedeniyle aldı ve ödülü gene az gelişmiş ülkelerde insan ve çocuk hakları sorunlarıyla uğraşan, dedesi yaşında bir erkekle paylaştı.²

Biliyorsunuz artık (ben yetmişimde olduğum için bu önemli), google diye bir motör var. Oraya tıklıyorsunuz ve aradığımız bilgiyi buluyorsunuz. Veriler Nobel Akademisi kaynaklı olduğu için doğru olduklarını varsayıyorum.

Nobel ödülleri, dinamiti icat ettiği için kendini insanlığa karşı "suçlu" hisseden kimyager Alfred Nobel tarafından 1895 yılından itibaren veriliyor (matematik hariç...ona ilerde değineceğim). 2013'e kadar farklı dallardaki Nobel ödüllerini toplam 803 erkek, 44 kadın ve 22 örgüt kazanmış. Nobel kazanan ilk kadın Marie Curie. Kocası Pierre ile birlikte fizik ödülünü alıyor. İlginç bir durum. Marie, Fransız değil, Polonyalı. O dönemde Fransız üniversitelerinde kadınlar fizik okumuyorlar. İkinci ilginç nokta da, ödülü kocasıyla birlikte kazanması. Sonradan kocası öldüğünde Marie 1911 yılında kimya ödülünü tek başına kazanıyor. Daha sonra da, 1935'de Curie'nin kızı İrene, gene kocasıyla birlikte

¹ *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim, İstanbul, ilk baskısı 1990; 4. baskısı 2010. Bu kitap Almanca ve İngilizce olarak da yayımlandı: *Aufstand im Haus der Frauen*, Orlanda Fraunverlag, 1991 ve *Women in Turkish Society*, Zed Books, Londra ve New Jersey, 1995

² Bkz. *Wikipedia*, Nobel Ödülleri

kimya ödülünü kazanıyor. Bu olağandışı bir bilimsel aile öyküsü. Ama, kocalarıyla birlikte ödül kazanmak kadınlar için istisna değil.

Nobel ödülleri tarihinde 15 kadın barış ödülü kazanıyor, 13'ü edebiyat ödülü kazanıyor, 10'u fizyoloji ve tıp ödülü alıyor, 4'ü kimya ödülü alıyor, 2'si fizik ödülü alıyor, 1'i de ekonomi nobelini kazanıyor. Kaba bir istatistik çıkarırsak, nobel ödüllü kadınlar, toplam nobellilerin sadece % 5'ini oluşturuyor. Onların çoğunluğu da, barış ve edebiyatta yer alıyor. Aslında dünya genelinde edebiyat okurlarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu düşünülürse, edebiyat ödülleriindeki kadın oranı düşüklüğü bile başlı başına anlamlı.

Nobel ödülleriinden, bir aşk hikayesi nedeniyle dışlandığı söylenen (Alfred'in sevgilisi onu bir matematikçiyle aldatmış...) matematik dalında, dünyanın en prestijli ödülü Fields ise tarihi boyunca ilk kez bu yıl bir genç kadın matematikçiye verildi. Oysa matematik, antik çağdaki İskenderiyeli Hypatia ile 16 yüzyıl önce başlayıp rönesanstan beri aydınlanmış kadınların çok ilgilendikleri ve önemli çalışmalar yaptıkları bir alandı. Kanadalı matematikçi Fields'in adına Uluslararası Matematik Topluluğu tarafından 80 yıldan beri dört yılda bir, 40 yaşından genç matematikçilere verilen Fields ödülünü bugüne kadar 55 matematikçi aldı. Bu yıl ödül kazanan Maryam Mizrakhani ise Stanford üniversitesinde çalışan bir İranlı matematikçi ve ödülü alan ilk kadın. Ödülü almasından sonra yapılan açıklamalarda, son yıllarda batılı ülkelerde lisans düzeyinde çok yüksek sayıda kadın öğrenci bulunmasına rağmen, (örneğin İngiltere'de %40) bu oranların doktora düzeyi ve sonrasında hızla düştüğü vurgulandı. Gelin de şaşırmayın. İkinci feminizm mücadelesinin üzerinden neredeyse kırk yıl geçmişken, temel problem değişmiyor. Bilim kadını da olsalar, erkek egemen toplum ve onun kurumları, bu arada akademya, kadınların evlenip çocuk doğurmalarını ve kocaları kariyerlerini sürdürürken, evde, kocalara, çocuklara, yaşlılara kadınların bakmalarını beklemeyi sürdürüyor.

Bu alanda beni en fazla şaşırtan, üzen ve biz feministlerin hiç unutmamaları gereken yaşam öyküsü, Rosalind Elsie Franklin'in öyküsüdür. 1920'de İngiltere'de doğan, babasının muhalefetine rağmen 1938 yılında Cambridge Üniversitesi'ne kaydolarak moleküler biyoloji dalında çalışan bir öncü kadından söz ediyoruz. 1941'de mezun olur, on yıl kadar Fransa'da çalıştıktan sonra 1951'de Kings' College'de çalışmak üzere İngiltere'ye döner. O dönemde Cambridge, akıl almaz derecede "maço" bir kurumdur. Rosalind'e bir erkekler kulübü olan profesörler odasına adım atma izni bile verilmez. O da hayatını bodrum katındaki labratuvarda, henüz bugünkü kadar gelişmemiş hesaplama yöntemleriyle DNA sorunuyla ilgili verileri incelemeye başlar. 1962'de DNA heliks modeliyle Nobel ödülünü kazanan James Watson, Francis Crick ve Maurice Wilkins ile, özellikle bu sonuncusuyla yolları burada kesişir. Tanınmış gazeteci ve Rosalind'in kişisel dostu olan Anne Sayre'in Rosalind üzerine yazdığı kitapta³, Wilkins'in açıkça Rosalind'in çalışmalarını sızdırdığı, hatta çaldığı ileri sürülür.

³ *Rosalind Franklin and DNA*, W.W. Norton and Company, 2000

DNA'yı kazanan üç erkek mikrobiyolojist keşiflerini Rasalind'in çalışmalarına dayandırmışlardır. Ama Nobel Akademisi, Rosalind Franklin'in 37 yaşında kanserden ölmesinden dört yıl sonra nobel ödülünü Watson, Crick, Wilkins ekibine verirken, o kadını tamamen unutmuştur. Kullanılan gerekçe de son derece "bürokratiko-maço" dur. Nobel kurallarına göre bir konuda ancak üç kişiye ödül verilebilmektedir.

Nobel tarihinin bu en trajik olayından sonra, biraz da başka dallara göz atalım. Çünkü akademyadaki cinsiyetçilik, "ağır-katı bilimlerle" sınırlı değildir. İnsan bilimlerinde ve edebiyatta da kol gezmektedir. Birkaç hafta önce 35 yıldır aboneliğim *Nouvel Observateur* dergisinde birkaç ilginç makale okudum.⁴ Feminizmi öğrenmemde ve izlememde bu derginin önemli rolü olmuştur. Bir yazıda Bronte kardeşlerin serüveni ele alınıyordu. Charlotte, Emily ve Anne Bronte, yazdıkları birer muhteşem romanla İngiliz edebiyatının yönünü değiştiren, Walter Scott'un şövalyeler edebiyatını bitirip, edebiyatı günlük hayata yaklaştıran üç kadın yazardı. Ben bu yazıda öğrendim. Siz biliyor muydunuz? 1846 yılında bu üç kadın ilk romanlarını yazıyorlar: *Agnes Grey*, Acton Bell adı altında yayınlanıyor (Anne) *Uğultulu Tepeler*, Ellis Bell (Emily) adıyla yayınlanıyor, *Profesör* (Charlotte) reddediliyor, sonradan editörlerin isteğine göre düzeltilip *Jane Eyre* olarak yayınlanıyor. Ondokuzuncu yüzyıl ortasında kadınların kitaplarını erkek adı altında yayınlamaları bir tür kaçınılmazlık. Jane Austen ve George Sand da farklı gerekçelerle olsa bile aynı şeyi yapmak zorunda kalmadılar mı?

Kısaca bir de tarihe göz atalım. *Nouvel Observateur*'un aynı sayısında "Kadınların gözü" başlıklı bir inceleme vardı. André Burgiere ve Bernard Vincent, "Bir yüzyılın kadın tarihçileri" adlı bir kitap yazmışlar. Burada esas olarak tarihte bir kadın bakışı var mıdır? sorusu sorulmuş. Ve yazarlar, tarihte farklı bir kadın bakışı olduğunu, örnek aldıkları yirmi kadın tarihçinin çalışmalarından giderek ortaya koymuşlar. Bu kadınlar arasında, Fransız Mona Ouzouf, Alman Hedwig Hintze, İtalyan Sofia Boesch Gajano, Amerikalı Lynn Hunt, Avusturyalı Lucie Varga ve Japon Takamura Itsue gibi tarihçiler var. Lucie Varga, orta çağda Katolik Kilisesi'ne karşı ayaklanan ilk heterodoks mezhep olan Katarlar üzerine araştırmaları, Lucien Febvre'in ünlü *Annales* dergisinde yayınlanan ilk kadın tarihçi. Sözünü ettiğim araştırmanın sonucu özetle şu: Kadınlar tarihe, erkeklerden farklı bir bakış açısıyla bakıyorlar. Onları ilgilendiren daha çok, gündelik hayat ve içsel dünyalar. Onlar sayesinde Birinci Dünya Savaşı'na ilk kez, aile, geride kalanlar, çocuklar, sosyal hayatta olanlar açısından bakılıyor. Kısaca söylemek gerekirse, kadınlar tarihe "duygusalılık" boyutunu getiriyorlar ve bu, hem büyük bir yenilik, hem de kadın tarihçilerin "ciddiye alınmamalarının" başlıca nedeni oluyor. Zira, onlar egemen erkeklerin değil, kadınların öykülerini derliyorlar. Kadın tarihi üzerinde uzmanlaşmış Michelle Perrot gibi büyük kadın tarihçilerin yeri de ayrıca tartışılmalıdır. Zira, eski çağlardan 20. yüzyıla kadar kadınların tarihi üzerine beş ciltlik dev bir derleme hazırlayan Perrot, bu yayını,

⁴ *Le Nouvel Observateur*, No. 2597, 14-20 Ağustos 2014.

dostu olan başka büyük bir tarihçinin, Georges Duby'nin kanatları altında gerçekleştirebilmiştir!

Şimdi, objektif verilerle ilgili, ama kısmen de sübjektif verilere geçiş niteliğinde bir öykümü anlatmak isterim. Antropoloji dalında kadınlar...Bilirsiniz, modern antropolojinin dünya çapındaki kurucularından biri Claude Levi-Strauss'dur. Oysa onun aynı önemli hocadan birlikte ders aldığı bir de kadın antropolog vardır: Germaine Tillion. Germaine, 30'lu yıllarda Mause'un öğrencisi olarak yetişip uluslararası antropoloji topluluğundan burs alan ilk kadındır. O, Cezayir'e , Tuareglerin bölgesine gitmeyi tercih eder. Orada altı yıldan fazla kalır, çok önemli bir araştırma gerçekleştirir. Konusu, "Eski Dünya" olarak tanımladığı, Cebelitarıktan orta Asya'nın kıyılarına kadar uzanan aşiret topluluklarındaki, aile, akrabalık, evlenme, namus konularıdır. Bu araştırmalardan giderek, yıllar sonra, *Harem ve Kuzenler* adlı bir kitap yazar. Aslında bu, Levy-Strauss'un o zamanlar dünyayı cazibesi altına almış olan "ilkel toplumlar dışardan evlenme (egzogami)" kuralı üzerine kurulmuşlardır tezinin tam tersi bir tez savunmakta ve eski dünyada (yani dünyanın, Akdeniz, Orta-Doğu, İran, Pakistan vb gibi geniş yörelerini içine alan bir alanda) içerden evlenme (endogami) kuralının geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Bütün bu yörelerde bugün hala aşırı boyutlarda devam eden kadın cinayetleri, kadına yönelik şiddet, tecavüz gibi olayları açıklayan kilit antropolojik kavram budur. Ama, ne olur? Levy-Strauss, kendi "yeni dünya" temelli antropolojisiyle öyle bir ün, şöhret ve yer edinmiştir ki, Tillion'u sadece üçbeş kadın antropolog, üçbeş kadın örgütü ve kendisi Fransa'daki Direniş Örgütü'nün kurucularından olduğu için, üçbeş direnişçi savunur. Ve bu yıl, Germaine nihayet, direnişçi kimliği ile Panteon'a kabul edilmiştir. Ben, 2005'te antropolog bir arkadaşımınla birlikte (Nükhet Sirman) bu kitabı Türkçe'ye çevirdim.⁵ Germaine Tillion o sırada yaşıyordu, yüz yaşını aşmıştı. Hayatımda, kendimle en gurur duyduğum anlardan biri, o kitabın yayınlandığını, yayınevinin Germaine'e bildirdiği gündür.

Akademya ile ilgili sübjektif deneyimlerim

Konuşmamın bu son bölümünde sizlerle, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin Siyaset Bilimi bölümünde geçirdiğim 13 yılın anlamlı anlarını paylaşacağım. Bu anıları, söyleşilerde ya da anı yazılarında daha önce yazdığım ve hiç bir karşı görüş almadığım için, gerçekliği yansıttıklarını düşünüyorum.

Ben felsefeci bir karı-kocanın tek çocuğuydum. Bana kız çocuğu olduğum için ayrımcılık yapmadılar, eğitimim için her imkanı tanıdılar. Lausanne Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesi'ni 1967'de bitirip İstanbul'a döndüm ve asistan oldum. Kürsüdeki ilk kadın asistandım. Üzerimde kimisi komik, kimisi akademik açıdan çok ağır baskılar hissettim. Örneğin, kışın pantolon giymem ciddi bir eleştiri ve

⁵ Germaine Tillion, *Harem ve Kuzenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

alay konusu oldu. Ya da kürsüdaşım ve arkadaşım Toktamış ile, kadınlar “tavla” oynar mı, oynayamaz mı? konusunda kavgalarımız oldu. O, ortalama bir maç akademisyen olarak, kadınların tavla oynayamayacağı kanısındaydı. Onu ikna ettim. İlk maçımızda onu ben yendim.

Öte yandan bizim kürsü, fakültenin en genç birimiydi, henüz profesörü yoktu, Amerika’daki Iowa Üniversitesi ile bir anlaşma yapılmıştı ve benden önceki kuşak elemanların hepsi o üniversitede en az bir yıl geçirmişlerdi. Kürsüde Amerikan siyaset bilimi hegemonyasını kurmuştu. Dolayısıyla, bir Avrupa üniversitesinden geldiğim için beni dehşetli küçük görüyor, adeta “cahil” muamelesi yapıyorlardı. Bunda kürsüdeki tek kadın olmamın sizce bir etkisi yok muydu? Bunun sonucu şu oldu, beni başka konular daha çok ilgilendirse de, doktora tezimi, bugün artık hiç bir önemi kalmamış ama, o yıllarda (1970’ler) ünlü olan bir Amerikalı siyaset bilimci, David Easton üzerine yazdım. Hayatımın dört yılını, sonradan hiç bir işime yaramayan bu tez çalışmasına harcadım. Daha da vahimi, sıra doçentlik tezimi yazmaya geldiğinde asıl skandal patladı. Bu çalışmaya 1975’te başladım; o sırada 1970’lerin büyük ikinci feminist hareket dalgası yaşanmıştı. Ben de için için, çevrem “maçoluğundan” yorulmaya başlamıştım. Tezimi “kadınların siyasetteki yeri” konusunda yazmaya karar verdim. Kıyamet koptu, en yakın dostlarım bile bana, “siyaset biliminde böyle bir konu yoktur, siyaset ciddi bir iştir, onu böyle sudan konularla saptıramazsın vb.” türünden eleştiriler getirdiler. Bana ve tez konuma saygı gösteren tek bir akademisyen dostum oldu: Anayasa hukukçusu Bülent Tanör. Onun da konuya anlayışla bakmasının nedeni, feminizme yakın olmasından değil (sıkı bir Maocuydu), fakat 1971 askeri müdahalesi sonucu üniversiteden atılınca İsviçre’ye gitmesi ve orada kaldığı birkaç yıl içinde kadın konularındaki heyecanı ve gelişmeyi yakından görebilmesiydi.

Sonunda direndim ve tezimi kadınların siyasete katılımı konusunda yazdım. Üniversiteden istifa ettikten sonra da, 1982’de yayınladım. Konusunda Türkçe’de yayınlanan ilk kitap oldu. Çok okundu. Gene de ben bu kitabı yazarken, hep kullandığım bir deyimle “mahcup feminist” idim. Kadın hareketi henüz bu topraklara erişmemişti. Tersine hayli bağınaz ve hepsi erkek egemen sol, kemalist ve müslüman ideolojilerin etkisindeydik. Ancak, akademyada edindiğim 13 yıllık deneyim benim için, YÖK yasası çıktığında üniversiteden istifa etmek için yeterli bilgiyi sağlamıştı. Ayrıca siyaset bilimci olmam (bizim sözümüz özellikle kısıtlanıyordu; hekim ya da biyolog olsaydım, istifa kararımı bu kadar kolay alamazdım...) bu kararı kolaylaştırdı. 1981’de yasanın kabulünden bir hafta sonra istifa ettim ve bir daha üniversiteye dönmedim. Bu benim için ciddi bir özgürleşme ve feministleşme adımı oldu. Zaten birkaç ay sonra da, kendimi İstanbul’da oluşan ilk “bilinç yükseltme grubu”nun içinde buldum ve hayatımın en heyecanlı bölümü açıldı. Hareketin en yaşlılarındandım, gene de militanlığım, on yıl öncesine kadar yoğun bir tempoda sürdü. Feminizmden çok şey öğrendim ve öğrendiklerimi genç kuşak kadınlara akademya dışından aktarmaya çalıştım.

Son yıllarda, hem üniversite öğrencisi kadınların sayısında ciddi artışlar olduğunu, hem de pekçok üniversitede “kadın araştırmaları” bölümlerinin etkin bir faaliyette bulduklarını izliyorum. Ama içeride ne değişti? Onu bilemem. Zira Maçoluk, çok güçlü bir ideolojik tavır olduğu gibi, bana kalırsa, okumuş, diplomalı, akademik titr sahibi erkeklerin maçoluğu, sıradan erkeklerinkine fark atar; baskın çıkar. Pek de iyimser olmayan bu sözlerle, açılışı yapılan sempozyuma, iyi ve verimli çalışmalar ve uluslararası deneyimlerin paylaşımı konusunda cesaret diliyorum.

Türkiye bundan 100 yıl önce, üniversiteye ilk kadın öğrencileri kabul etmişti. O sırada Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Kuşkusuz daha önce elit ailelerin kızlarından Batı’ya giden ve orada antropoloji, tarih gibi konularda öğrenim alan kadınlar da olmuştu. Ama küçücük bir azınlıktılar. Önemli olan, bu topraklarda, dünya feminist hareketiyle dirsek temasında olan Osmanlı Kadın Hareketinin sürdürdüğü mücadelenin ilk zaferlerinden biri olan, 1914’te İstanbul Üniversitesi’ne ilk kadın öğrencilerin kabul edilmesi kararıydı. Kadınların tarihine ve yüzyıllık kazanımlarına saygıyla...

Şirin Tekeli